

A Magyar Általános Kőszénbányatársulat (MÁK Rt.) 1891-ben alakult kisebb jelentőségű borsodi bányavállalatként. 1896-ban a tatabányai aknák megnyitásával a társulat előtt megnyílt az út a felemelkedéshez, a két világháború közötti időszakra pedig az ország legnagyobb szénbányászattal foglalkozó óriásvállalatává nőtte ki magát, melynek már egyéb iparágakban is jelentős érdekeltségei voltak.¹ A MÁK Rt. tatabányai bányatelepe pedig az ország egyik legfejlettebb ipari központjává fejlődött.

Macher Péter 63

A TATABÁNYAI IPARVIDÉK ÁLLAMO- SÍTÁSA 1945–1948

A gazdasági sikerek azonban jelentős helyi problémákkal jártak együtt. A tatabányai iparvidék települései (Alsógalla, Felsőgalla, Bánhida, Tatabánya) gyakorlatilag összeépültek, aminek következtében igen jelentős közigazgatási gondok keletkeztek. Ezek megoldására több tervzet is született az illetékes hatóságok részéről, a gyakorlatban azonban egyik sem valósulhatott meg a MÁK Rt. ellenállása folytán: a társulat lényegében saját ügyeibe való beavatkozásként értelmezte ezeket a kísérleteket. Másik ilyen probléma a bányatelepen élő és ott dolgozó munkások helyzete volt. Mivel ugyanis a MÁK Rt. lényegében hatósági jogkört gyakorolt az ipartelepen, ezért a munkások teljesen ki voltak szolgáltatva a társulat önkényének.²

A '30-as évek második felében a mindenkori kormánypártot leszámítva három politikai szervezet versengett a tatabányai munkások bizalmáért: a Szociáldemokrata Párt, a szélsőjobboldali Nyilaskeresztes Párt, valamint az illegális Magyar Kommunista Párt. Utóbbi természetesen nem indulhatott a választásokon, jelenléte, valamint a bányászok körében végzett agitációja azonban bizonyított tény. A társulat ugyanis gyakran azzal indokolta a bányatelepen bevezetett szociális intézkedéseket, hogy azok következtében a kommunista propaganda eredménytelen lesz majd.³

Az ellenzéki pártok közül kezdetben csak a nyilasok értek el sikereket. Az 1939-es választásokon a tatabányai választókerületben kis híján a kormánypártot is sikerült legyőzniük. A propagandájuk sem volt tétlen. Az *Új Magyarság* című lapban többször támadták a „zsidó” MÁK Rt-t, a helyi közigazgatási problémákat pedig lényegében az ipartelep államosításával és a MÁK Rt. kiiktatásával akarták megoldani. Az államosítást tehát korábban már a szélsőjobb is szorgalmazta.⁴ A nyilasok annyira sikeresek voltak Tatabányán, hogy 1940 őszén egy komoly bányászsztrájkot is szerveztek, melyet két hét után csak a kivezényelt katonaság tudott leverni. 1941 nyarán pedig maga Szálasi Ferenc látogatott el Felsőgallára beszédet tartani.

A romló életkörülmények és a háború előrehaladtával azonban népszerűség tekintetében a kommunista párt vette át a vezetést. Az 1944. március 19-i német megszállást követően a kommunista érzelmű bányászok „Harcoló Bányász”, „Tatabányai bányamunkások” címszavú röpiratok terjesztettek társaik körében. 1944 szeptemberében pedig a csendőrségi jelentések a szénmedencében kialakuló kommunista szervezkedésről számolnak be.⁵ Szükséges megjegyezni, hogy valódi(!) kommunista ellenállási mozgalmak leginkább a bányavidékeken (Borsod, Nógrád) alakultak. Ennek pedig nagy szerepe volt abban, hogy a szocialista rendszerben az ideológia és a propaganda szintjén a bányász lett az eszményített munkás alakja.

1944. december 26-án a szovjet csapatok először foglalták el Tatabányát. 1945 januárjában azonban a németek egy ellentámadással visszafoglalták a térséget.⁶ Ekkor a szovjetekkel tartott több helyi kommunista szimpatizáns, többek között Osztrovszky György, az alumíniumgyár vegyész-mérnöke, aki behívással lett Tatabánya nemzetgyűlési képviselője. 1945 januárja és márciusa között Tatabánya környékén húzódott a frontvonal, ennek ellenére a bányák (még ha minimális mennyiséget is és elég szervezetlenül) tovább termeltek. A MÁK Rt. budapesti központja azonban már a főváros ostromakor befejezte működését.

A harcok lezárultával a társulat működését újjá kellett szervezni. Az egyik ügyvezető igazgató pesti magánlakásán 1945. február 7-én megalakult a MÁK Rt. Ideiglenes Intézőbizottsága, mely megkezdte a társulat ügyeinek intézését, április 5-én pedig egy csonka igazgatósági ülést is sikerült megtartani. A régi vállalati vezérkar azonban erősen megfogyatkozott. Vida Jenő, korábbi vezérigazgató Auschwitzban halt meg a tábor felszabadulása után, Vizer Vilmos hivatalban lévő vezérigazgató pedig március közepén egyszerűen éhen halt a budai oldalon.⁷ Az igazgatóság néhány tagja ellen pedig népbírószági eljárás indult.

Ezzel egy időben az új hatalmi szervek is kiépültek. 1945. március 1-jén megalakult a MÁK Rt. Központi Üzemi Bizottsága (KÜB), elnökévé pedig Hammel Lászlót, a vállalat egyik zsidó származású tisztviselőjét választották, akit a német megszállást követően több társával együtt Kistarcsára internáltak.⁸ Az üzemi bizottságok (üb) feladata a munkásellenőrzés volt. Döntöttek minden, a munkások jólétét érintő kérdésekben és a tulajdonos ezekkel kapcsolatos intézkedéseit is felülbírálhatták. Mivel azonban a munkásjóléti kérdések az üzemek egész működését meghatározták, ezért az üb-k lettek a vállalatok legfontosabb irányítói. Egyedül csak a tulajdonjogot érintő kérdésekbe nem szólhattak bele.⁹ Az üb-k felállításáról az iparügyi miniszter 1945. február 18-i rendelete intézkedett. Az üb-k egyébként a baloldali pártok (SZDP, MKP) befolyása alatt álltak, bár azt nem tudjuk, mennyire érvényesült

ez a tendencia a KÜB esetében. Annyit tudunk csak, hogy a KÜB alelnöke, Siklós Ferenc a kommunista párt delegáltja volt.

A MÁK Rt. központjának újjászervezését követően felvették a kapcsolatot a vidéki üzemekkel is. Ez már nehezebb feladatnak bizonyult, ugyanis a háború során a közlekedés szinte teljesen lebénult. Valamennyi közlekedési eszköz felett a Vörös Hadsereg rendelkezett, és ezeket csak a szovjet parancsnokok engedélyével lehetett igénybe venni. Ezzel magyarázható, hogy a borsodi bányákat már 1944 decemberében elfoglalták a szovjet csapatok, s 1945 márciusában a MÁK központ még mindig nem tudta felvenni a kapcsolatot ottani üzemével.¹⁰ A borsodi üzemekről pedig később is elég kevés adatot találunk a vállalat iratanyagában.

A tatabányai iparteleppel március végén sikerült felvenni informálisan a kapcsolatot, április első napjaiban pedig a KÜB két delegáltja hivatalosan is felkereste a vállalat legnagyobb ipartelepét. A két küldött jelentése szerint az elhúzódó harcok dacára az ipartelep nem érte lényegesebb anyagi kár, ugyanakkor az élelem- és nyersanyaghiány jelentős problémákat okozott. Megbeszélést folytattak a helyi szovjet parancsnokokkal, akik közölték velük, hogy néhány üzem termelését lefoglalták a Vörös Hadsereg részére.¹¹

Ezzel egy időben Tatabányán is megalakult az ipartelep üzemi bizottsága.¹² A társulat csak később nevezett ki új bányai igazgatót, akinek igazából már nem jutott lényeges jogkör, ugyanis a vállalat iratanyagában alig találkozunk a nevével, valamint a bányai igazgatóság körrendeleteit is a helyi üb jegyezte már. Mindez azzal is magyarázható, hogy a bányai igazgató, mint funkció kompromittálódott. Ugyanis az előző politikai rendszerben a bányai igazgató feladata volt meggátolni mindenféle baloldali megmozdulást, a háború után azonban az üb révén a baloldali pártok erősödtek meg az ipartelepen. Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokon pedig, ahol az FKGP országosan a szavazatok 57 %-át szerezte meg, az MKP Tatabányán 80%-kal győzött.

Meg kell azonban jegyezni, hogy hiába bírt rendkívüli fontossággal a háború utáni újjáépítés, ebben az időszakban szinte mindenki mindenkivel szembenállt: a régi vállalati irányító szervek az újakkal, a központi üzemi bizottságok pedig a helyiekkel. Ez általánosságban elmondható. A MÁK Rt. esetében például a KÜB elvárta a tatabányai bányászoktól a termelés növelését, az élelmiszer-ellátás színvonalát ugyanakkor nem tudták megnyugtató módon rendezni. Ezt a tatabányai üb úgy értelmezte, hogy a „fővárosi urak” kizsákmányolják őket.¹³ Az élelmiszeri gondok miatt nagyon éles helyzetek is kialakultak a tatabányai üb és a KÜB között. A legkirívóbb eset 1945 novemberében történt, amikor a tatabányai bányászok önkényesen lefoglalták

a főváros áramellátását biztosító bánhidai erőmű részére szánt szénmennyiséget, és azt élelmiszerre cserélték el. Az ügyből olyan óriási botrány lett, hogy Bán Antal iparügyi miniszter levélben róttá meg a tatabányai üb-t, és valószínűleg csak azért nem helyezett kilátásba büntető intézkedéseket, mert akkor Tatabányán sztrájk is kirobbanhatott volna.¹⁴

A vizsályok ellenére azonban a baloldali pártok és ezeken belül is elsősorban a kommunista párt térnyerése a MÁK Rt. irányításában tagadhatatlan tény. Ebben külső tényezők is szerepet játszottak. A kommunista Vass Zoltán például országos közellátásügyi kormánybiztosként a rendelkezett az ország összes élelmiszerkészlete felett, Budapest polgármestereként pedig a fővároson áthaladó szénzállítmányokat is felügyelhette. Az 1946. január elsején működésbe lépett Gazdasági Főtanács vezetőjeként pedig Vass minden gazdasággal összefüggő kérdésben megkerülhetetlenné vált.¹⁵ Idővel tehát ő lett a MÁK Rt. legfontosabb tárgyalópartnere a kormányzat részéről. Bár azt szükséges megjegyezni, hogy Vass tényleg sokat tett a tatabányai iparvidék élelemellátásáért, és eddigi ismereteink szerint sosem állt elő zsarolással. De a kommunista befolyás erősödését mutatja az is, hogy közellátási kérdésekben a tatabányai üb Rákosi Mátyáshoz, az MKP vezetőjéhez is fordult. Rákosi pedig (elvileg) nem viselt a problémával összefüggő funkciót.

A kommunisták térnyerése a tatabányai iparvidéken két szempontból is fontos. Egyrészt sikerült megszerezniük egy kulcsfontosságú bázist a kisközségekkel szemben, akiket pedig a háború után egyértelműen támogatott az országos közvélemény. Másrészt pedig a kommunisták helyi megerősödése előkészítette a terepet a szénbányászati iparág államosításához. A MÁK Rt. sorsát is az államosítás pecsételte meg.

A szénbányászati iparág államosítása már az 1944. december 2-án Szegeden megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjában is szerepelt. A német megszállás felszámolásával pedig a gyakorlatban is napirendre került a kérdés. Gazdasági szempontból az államosítás fő érvei az alábbiak voltak: egységes irányítás, a racionális szénelosztás lehetősége, valamint a közérdek érvényesítése a szénigazdálkodásban és ezáltal a többi iparágban is.¹⁶ A bányászokat pedig azzal próbálták megnyerni az ügynek, hogy az államosítással megoldódnak a munkásjóléti problémák. Ebben az időszakban a szénbányászat államosítása önmagában nem számított kelet-közép-európai sajátosságnak. Franciaországban a Charles de Gaulle vezette kormány 1944 decemberében (az ország teljes felszabadításával egyidőben) államosította a teljes szénbányászati iparágat és a bankszektor jelentős részét is.¹⁷

Az államosítás kérdésében egyetértés volt az 1945 novemberében kormányra kerülő koalíciós pártok (FKGP, MKP, SZDP, NPP) között is. A gyakorlati megvalósítás azonban már számos problémát vetett fel, és sok vitát eredmé-

nyezett. Legfontosabb kérdés az volt, hogy mire is terjedjen ki az államosítás? Csak a bányáknakra, vagy a köréjük épült ipari üzemekre is? Ezek mentén húzódtott a legfőbb törésvonal, ugyanis míg a kommunisták egy radikális államosítást akartak megvalósítani a szénbányászatban, addig a kisgazdák egy kevésbé radikális megoldást képviseltek. Az FKGP ráadásul 67 kártalanítani szeretne volna a szénbányák tulajdonosait, míg a kommunisták ez elől igyekeztek kitérni. A helyzetet ráadásul nehezítette, hogy a kormányzati gazdasági irányítás erősen megosztott volt. Ugyanis míg az Iparügyi Minisztériumban a miniszter (Bán Antal) szociáldemokrata volt, addig az államtitkár (Nógrádi Sándor) és a fentebb említett Gazdasági Főtanács vezetője kommunista volt.¹⁸ A kormány élén álló miniszterelnököt pedig a kisgazdák adták. Különösen éles volt a rivalizálás Bán miniszter és Nógrádi államtitkár között: még az államosítás végrehajtása során is egymás munkáját szabotálták tulajdonképpen.¹⁹

Mivel a pártok nem igazán tudtak megegyezni az államosítás részleteiben, ezért először csak a szénbányászat állami kezelésbevételéről döntöttek a nemzetgyűlés 1945. december 6-i ülésén.²⁰ A törvényjavaslat kidolgozója egyébként a tatabányai Osztrovszky György volt. A kompromisszumos megoldás azért is érthető volt, mert egy rosszul végrehajtott nacionalizálás komoly gazdasági katasztrófával is fenyegethetett. A rendelkezés értelmében a szénbányákat leválasztották a vállalatokról, és élükre államosítási biztosokat neveztek ki. Sajnos kevés adatunk van arról, hogy mindez a gyakorlatban mit is jelentett. Valószínűleg ez már csak betetőzése volt az eddigi folyamatoknak, ugyanis a hazai vállalatokat teljesen agyon szabályozták mindenféle rendelettel, így a régi vállalatvezetők még a gazdasági kérdésekben is elvesztették addigi jogkörüket.²¹ A szénbányák dolgozói pedig végképp nem éreztek semmilyen változást a hétköznapijukban, a fentebb ismertetett problémáik továbbra sem oldódtak meg.

Az állami kezelésbevételt követően folytatódtek a tárgyalások a végleges államosítási törvény kidolgozása érdekében. Eközben azonban több probléma is felmerült. Az Iparügyi Minisztériumban már 1945. december 13-án készítettek egy feljegyzést, mely arról számolt be, hogy milyen nehézségek várhatók a tatabányai ipartelepen akkor, ha csak az ottani szénbányákat államosítják a többi üzem nélkül. A feljegyzés szerint ebben az esetben az ipartelep munkásainak egy része az állam, másik része a MÁK Rt. szolgálatában állna. Ez a helyzet pedig nem tartható fenn sokáig, ugyanis így a munkáslakótelepeket is el kellene határolni egymástól, ami lehetetlen feladat. Ez az állapot ráadásul rendkívül szoros együttműködést követelne az állami üzemek, valamint a MÁK Rt. tulajdonában maradt üzemek között.²²

A szénbányák végleges államosításáról szóló törvényjavaslatot végül 1946. május 25-én fogadta el a nemzetgyűlés, melynek értelmében a szénbányákat és a hozzájuk kapcsolódó melléküzemeket államosították.²³ Ezzel

68 nem csak Tatabányán, de az ország több iparvidékén is a decemberi minisztériumi feljegyzésben megjósolt hátrányos helyzet alakult ki.

Az állam ráadásul nem is igazán tudott mit kezdeni az államosított szénbányákkal, ugyanis ezen üzemek irányítására egy olyan állami óriásvállalatot kellett létrehozni, melyhez hasonló addig még nem is létezett a magyar történelemben.

Az állami szénbányák irányítására végül 1946 szeptemberében létrehozták a Magyar Állami Szénbányák Rt-t (MÁSZ Rt.), ezzel egy centralizált bányagazgatás valósult meg.²⁴ A MÁSZ Rt. IV. Bányakerülete fedte le a tatabányai bányákat. A MÁSZ működése azonban egyáltalán nem volt kielégítő, amiben az is szerepet játszott, hogy az állami vállalat vezetésében nagyon sok aluliskolázott személy vett részt, akik semmilyen hivatalnoki tapasztalattal nem rendelkeztek. A munkásjóléti problémák sem oldódtak meg, amit mi sem bizonyít jobban, minthogy Tatabányán 1946 decemberében egy nagyobb sztrájk robbant ki.²⁵

Változás csak 1948-ban köszöntött be, amikor a kommunisták már előrehaladtak a pártállam kiépítésében. 1948. március 25-én a kormányzat rendeleti úton államosította a 100 alkalmazottnál többet foglalkoztató vállalatokat (az országgyűlés csak utólag foglalta törvénybe), ezzel a MÁK Rt. egyéb üzei is bekerültek az államosítás rendszerébe. (Szükséges még megjegyezni, hogy tulajdonképpen mindkét államosítási törvény kártalanítást helyezett kilátásba a volt tulajdonosoknak, ez azonban egyáltalán nem érvényesült a gyakorlatban.) Az újabb államosítási hullám pedig a gazdasági irányítás újabb átszervezését tette szükségessé.²⁶

A MÁSZ Rt-t azért sem akarták tovább működtetni, mert az immár szocialista rendszerben elavultnak tartották a részvénytársasági formát. Ennek megfelelően 1948 augusztusában a Gazdasági Főtanács határozatot hozott a szénbányászati igazgatás decentralizálásáról. A határozat rendelkezett a MÁSZ Rt. felszámolásáról és a szénbányászat ipari központokba, illetve nemzeti vállalatokba történő szervezéséről. A gyakorlati megvalósítás azonban sok időt vett igénybe, mert fokozott mértékben jelentkezett a bányamérnök- és szakalkalmazott hiány. Ezen kívül minden egyes nemzeti vállalatnál komplett apparátust kellett kiépíteni. Végül október közepére a 19 szénbányászati nemzeti vállalat egyikeként megalakult a Tatabányai Szénbányák Nemzeti Vállalat.²⁷

Megállapíthatjuk, hogy a háború után a kommunista párt könnyen vette befolyása alá a tatabányai iparvidéket. Ebben persze nagy szerepe volt a kommunisták helyben élvezett népszerűségének is. A munkásság megnyerésével pedig már egyszerű volt az iparvidék nacionalizálása. A több lépcsőben

végrehajtott államosítást (1945 decembere, 1946 júniusa, 1948 márciusa) azonban minden megfontoltság nélkül hajtották végre, és az így kialakult rendszerek nem voltak sokáig fenntarthatóak. Ezért is kellett a későbbiekben többször átszervezni a kormányzati gazdaságirányítást.

Jegyzetek

- ¹ Sárközi Zoltán, *A Magyar Általános Kőszénbányatársulat és vállalatai*, Művelődési Minisztérium Levéltári Oszt., Bp., 1967, 7. (Levéltári leltárak 40.).
- ² Ravasz Éva, *A polgárosodás folyamatának kezdetei és akadályai a tatabányai szénmedence területén* = Ravasz Éva (szerk.), *Az újjáépítéstől a községyesítésig: Tatabánya elődtelépülései a koalíciós években 1945–1948*, Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, Tatabánya, 2007. (Tatabányai Levéltári Füzetek 11.)72.
- ³ Simonik Péter, *A magyar Általános Kőszénbánya Rt. vállalati jóléti politikája a II. világháború idején* = Ravasz Éva (szerk.), *Tatabánya a II. világháborúban*, Tatabánya Megyei Jogú város Levéltára, Tatabánya, 2006, 26. (Tatabányai levéltári Füzetek 9.)
- ⁴ Ravasz Éva, *A polgárosodás folyamatának kezdetei és akadályai a tatabányai szénmedence területén*, i. m., 72
- ⁵ Gyüszí László, *Tatabánya történelmi olvasókönyve, II. Bányászat, ipar, urbanizáció a 20. században*, Kernstok Károly Művészeti Alapítvány Tatabánya, 2007.
- ⁶ Erdmann Gyula, Pető Iván: *A magyar szénbányászat a felszabadulástól a hároméves terv végéig*, Akadémiai, Bp., 1977 15.
- ⁷ Magyar Országos Levéltár (MOL) Z- 250 (MÁK Rt. Igazgatóság iratai) 3. csomó, 1945. április 5-i ülés jegyzőkönyve
- ⁸ MOL Z-964 (MÁK Rt. Központi Üzemi Bizottság iratai) 1. tétel. 1945. március 1-jei ülés jegyzőkönyve
- ⁹ Bán Péter. II., Gondolat, Bp., 1989, 227.
- ¹⁰ MOL Z-964 1. tétel. 1945. március 1-jei ülés jegyzőkönyve
- ¹¹ MOL Z-964 1. tétel. 1945. április 5-i ülés jegyzőkönyve.
- ¹² MOL Z-964 1. tétel. 1945 április 27-i ülés jegyzőkönyve
- ¹³ Gyüszí László, *Tatabánya történelmi olvasókönyve*, i. m., 258.
- ¹⁴ Erdmann Gyula, Pető Iván, *A magyar szénbányászat a felszabadulástól a hároméves terv végéig*, i. m.,27.
- ¹⁵ I. m., 41
- ¹⁶ I. m., 43
- ¹⁷ Németh István, *20. századi egyetemes történet I.*, Európa. Bp., 2005, 273.
- ¹⁸ Erdmann Gyula, Pető Iván, *A magyar szénbányászat a felszabadulástól a hároméves terv végéig*, i. m., 41
- ¹⁹ I. m., 73
- ²⁰ I. m., 46
- ²¹ I. m., 47
- ²² Gyüszí László, *Tatabánya történelmi olvasókönyve*, i. m., 264
- ²³ Erdmann Gyula, Pető Iván, *A magyar szénbányászat a felszabadulástól a hároméves terv végéig*, i. m., 66
- ²⁴ I. m., 76
- ²⁵ I. m., 87
- ²⁶ I. m., 135
- ²⁷ Erdmann – Pető 1977:138

